

نگاهی جغرافیایی به

موقعیت جمهوری اسلامی ایران

سرلشکر پاسدار دکتر سید یحیی صفوی
عضو هیات علمی دانشگاه امام حسین (ع)

در قسمت غربی این فلات واقع شده و بیش از نود درصد مساحت آن در فلات قرار دارد.^۱

آنچه از خاک ایران که در خارج فلات واقع است، عبارت از سه ناحیه پست ساحلی شامل دشت خوزستان و کناره‌های خلیج فارس و دریای عمان در جنوب و سواحل جنوبی دریای مازندران در شمال می‌باشد.

۲-۱) موقعیت کلی ایران

ایران سرزمینی است که باتوجه به موقعیت جغرافیایی، شرایط طبیعی و ارزشهای فرهنگی مهدتمدن آسیا و جهان می‌باشد و در طی تاریخ پرفراز و نشیب خود، رویدادهای عظیم و سترگی را پشت سر گذارده که انقلاب شکوهمند اسلامی ارزنده‌ترین فراز تاریخ ایران است.

کشور جمهوری اسلامی ایران بلحاظ موقعیت در جنوب غربی آسیا و بخش وسیعی از فلات ایران را دربر می‌گیرد. موقعیت خاص ایران که در مرکز نقل یکی از بزرگترین شبکه ارتباطی جهان قرار گرفته و همچون پلی اروپا را به خاور دور و کشورهای آسیای مرکزی و ماوراء قفقاز را به جنوب وصل می‌کند که این امر پیوسته تأثیر مستقیم در طول تاریخ کهن این سرزمین داشته است.

موقعیت جغرافیایی

موقعیت جغرافیایی یک کشور بیشتر در دو مورد، یک موقعیت ریاضی و دیگری موقعیت نسبی آن مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد.

○ **موقعیت ریاضی**، همان طول و عرض جغرافیایی است که در شرایط آب و هوایی تأثیر دارد.

○ **موقعیت نسبی**، نسبت دوری و نزدیکی به دریا و موقعیت یک کشور نسبت به کشورهای همسایه است که در تحلیل وضع جغرافیایی آن کشور مؤثر است.

۲-۲) مشخصات کلی جغرافیای ایران

فلات ایران واحد جغرافیایی ویژه‌ای از بزرگترین قاره جهان، یعنی آسیا است که با وسعتی بیش از سی درصد خشکیهای زمین در نیمکره شرقی گسترده شده است. این فلات از سرزمین کوهستانی و بلندی تشکیل شده که در جنوب غربی آسیا به دنبال چین خوردگی جوان دوران سوم زمین شناسی شکل گرفته است.

محدوده فلات ایران - از شمال به دریای مازندران و جلگه‌های مجاور شمال شرق و غرب آن (ماوراءالنهر، کورا)، از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس، از شرق به دره‌های وسیع و عریض رودهای سند و پنجاب و از غرب به رودخانه‌های دجله و فرات (جلگه بین‌النهرین) محدود می‌شود. این سرزمین وسیع و مرتفع به نام **فلات کبیر ایران** است که ارتفاعات متوسط آن ۱۲۰۰ متر و وسعت آن حدود ۲۶۰۰۰۰۰ کیلومتر مربع می‌باشد.

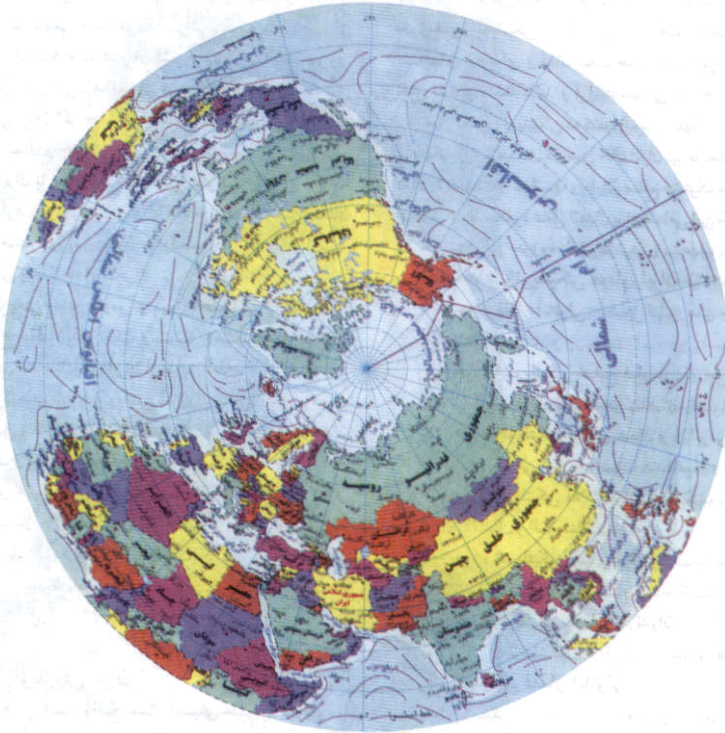
فلات ایران با فلات تبت در شرق و فلات آناتولی (آسیای صغیر) در غرب مجاور است و مانند پلی قاره‌های آسیا، اروپا و آفریقا را به هم وصل می‌کند و آسیای شمالی را از خاور میانه و شبه قاره هند جدا می‌سازد.

مشخصات بارز طبیعی این فلات ارتفاع زیاد آن است و جهت ساختمان این ارتفاعات، شمال غربی جنوب شرقی است که تقریباً کلیه رشته‌های مرتفع آن در این امتداد واقع شده‌اند.

اطراف فلات ایران را کوه‌های بلند و مرتفع احاطه کرده، که در شمال کوه‌های آذربایجان و ارمنستان و رشته کوه‌های البرز و خراسان، در مغرب رشته کوه‌های زاگرس، در شرق کوه‌های سلیمان و قسمتی از کوه‌های هندوکش و در جنوب رشته کوه‌های کم ارتفاع کرانه خلیج فارس و بلوچستان قرار دارند.

سرزمین کنونی ایران که بخش عمده‌ای از فلات کبیر ایران را تشکیل می‌دهد، با وسعتی بیش شصت و سه درصد وسعت آن، در باختر آسیا و

موقعیت کشور جمهوری اسلامی ایران در جهان

نیمکره شمالی

دریا است نه عرض جغرافیایی. به همین جهت است که در زمینهای پست سواحل دریای مازندران با وجود اینکه عرض جغرافیایی در حوالی ۳۷ شمال خط استوا است، ولی به همین دلیل کمی ارتفاع و نزدیکی به دریا، آب و هوای معتدل و مناسبی دیده می شود و زمستانهای بسیار سرد، کمتر مشاهده می گردد.

ب) موقعیت نسبی

اهمیت موقعیت نسبی یک کشور به مراتب بیش از اهمیت موقعیت ریاضی آن کشور است. کشورهایی که در نزدیکی اقیانوسها و دریای آزاد قرار دارند با کشورهای محاط در خشکی، همچنین کشورهای که در همسایگی کشورهای قدرتمند قرار داشته باشند و یا در مجاورت ممالک یا ایدئولوژی خاص واقع شده باشند، با هم وضعی متفاوت خواهند داشت و از نظر سیاسی، اقتصادی و نظامی وضعیت آنها قابل توجه می باشد.

موقعیت نسبی ایران را می توان از دو جهت دوری و یانزدیکی به دریا و دیگر از جهت موقعیت این کشور در منطقه مورد مطالعه قرار داد.

الف) موقعیت ریاضی

ایران در نیمکره شمالی کره زمین و بین مدار ۳° ۲۵ شمالی از جنوبی ترین نقطه ایران (در حدود ۸۵ کیلومتری چاه بهار) و مدار ۳۹° ۴۷ شمالی از شمالی ترین نقطه (حدود ۸۰ کیلومتری شمالی ماکو) از خط استوا (مدار مبداء) و بین نصف النهار ۵° ۴۴ شرقی از غربی ترین نقطه ایران (حدود ۵۰ کیلومتری غرب ماکو) و نصف النهار ۱۸° ۶۳ شرقی از شرقی ترین نقطه ایران (حدود ۱۵۰ کیلومتری جنوب شرقی سراوان) نسبت به نصف النهار گرینویچ قرار دارد.

موقعیت جغرافیایی ایران نشان می دهد که تمام خاک کشور در منطقه معتدله کره زمین واقع شده است. چون موقعیت ریاضی یک کشور بر روی کره زمین یعنی دوری و نزدیکی آن از خط استوا، یکی از عوامل تعیین کننده وضع آب و هوایی آن کشور است. از این رو ایران در این عرض جغرافیایی فاقد آب و هوای سرد که معمولاً در عرض جغرافیایی بالا (۶۰ تا ۹۰ درجه شمالی) وجود دارد، می باشد. اگر در بعضی نقاط، هوای زمستانی خیلی سرد دیده می شود، به علت ارتفاع زیاد از سطح

کشور ایران یک موقعیت مرکزی نسبت به کشورهای مجاور خود دارد. در واقع می‌تواند به عنوان کشوری با نسبت ژئوپلیتیکی بالا در تمام حوزه‌های ژئوپلیتیکی اطراف خودش حضور داشته باشد و در پیدایش تشکلهای منطقه‌ای و فعال شدن حوزه‌های ژئوپلیتیکی و کارکردهای آن، نقش مؤثری داشته باشد و فرآیند سیاسی این حوزه‌ها را شکل دهد.

حوزه‌های ژئوپلیتیکی که کشور ایران با آنها ارتباط دارد، دارای تفاوتها و تشابهاتی با هم هستند. در عین حال ایران نیز با تمام حوزه‌های ژئوپلیتیکی، دارای تشابهات و تجانسها و دارای منافع مشترک می‌باشد. از سوی دیگر ایران می‌تواند، بالقوه عامل اتصال برای تمامی این حوزه‌ها باشد و در جهت مشکل شدن این حوزه‌ها نقش مؤثری را بر عهده بگیرد.

حوزه‌های ژئوپلیتیکی مجاور ایران عبارتند از:

- ۱- حوزه قفقاز آناتولی: شامل کشورهای جمهوری اسلامی ایران، ارمنستان، گرجستان و روسیه.
- ۲- حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس: شامل کشورهای جمهوری اسلامی ایران، عراق، کویت، عربستان، امارات، قطر، بحرین و عمان.
- ۳- حوزه ژئوپلیتیکی دریای عمان و اقیانوس هند: شامل کشورهای جمهوری اسلامی ایران، پاکستان، هند، عمان و امارات.
- ۴- حوزه ژئوپلیتیکی فلات ایران: شامل کشورهای جمهوری اسلامی ایران، پاکستان و افغانستان.
- ۵- حوزه ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی: شامل کشورهای ترکمنستان، قزاقستان، ازبکستان و قرقیزستان و تاجیکستان.
- ۶- حوزه ژئوپلیتیکی دریای مازندران: شامل کشورهای جمهوری اسلامی ایران ترکمنستان، قزاقستان، روسیه و آذربایجان.

حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز آناتولی

منطقه وسیعی در شمال کشور که از دریای مازندران تا دریای سیاه امتداد می‌یابد، قفقاز نامیده می‌شود.

ساکتین این منطقه را اقوام مختلفی تشکیل می‌دهند. مرزهای شمالی این منطقه بخشی از مرز اروپا و آسیا محسوب می‌گردد. از نظر تقسیم‌بندی سیاسی، قفقاز محدوده کشورهای آذربایجان، ارمنستان و گرجستان را شامل می‌شود.

اهمیت حوزه ژئوپلیتیکی پس از فروپاشی شوروی سابق و نقش این منطقه به عنوان مفصل با اهمیت بین اروپا و آسیا و خاورمیانه مشخص گردید.

حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس

خلیج فارس به عنوان مهمترین و بزرگترین مخزن نفتی جهان، نقش تعیین کننده‌ای در سرنوشت اقتصادی جهان دارد.

با توجه به بحران موجود انرژی در دنیا و تا زمانی که نفت به عنوان بهترین و ارزانترین منبع انرژی مطرح است و ترانزیت نفت از تنگه هرمز برای کشورهای غربی، ژاپن و... اهمیت خاصی دارد، قدرتی که بخواهد کنترل سیاسی جهان را به دست آورد، از طریق کنترل خلیج فارس و استفاده از اهرم انرژی، قادر خواهد بود تا به اهداف خود نائل آید.

ایران به خاطر تسلط کامل بر طول شمال خلیج فارس و دریای عمان

در مورد اول تجربه نشان داده است، کشورهایی که مجاور آبهای آزاد و دریاهای آزاد باشند، بهتر می‌توانند استقلال سیاسی و اقتصادی خود را حفظ کنند. اگر چه از نظر نظامی همین دریاهای می‌توانند به عنوان مناطق تهدید و حضور نیروهای بیگانه باشند و آن کشور، ضرورت ایجاد نیروی دریایی برای دفاع از مرزهای آبی با منافع ملی در دریا را احساس می‌کند.^۲

جمهوری اسلامی ایران اگر چه از اقیانوسها و دریاهای بزرگ فاصله دارد، ولی دو سوی شمال و جنوب به دریا منتهی می‌شود.

از طرف شمال ایران با دریایچه مازندران به عنوان بزرگترین دریایچه بسته جهان ارتباط دارد و از طریق این دریایچه، با روسیه و قزاقستان ارتباط دریایی و با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان، علاوه بر ارتباط زمینی، ارتباط دریایی پیدا کرده است.

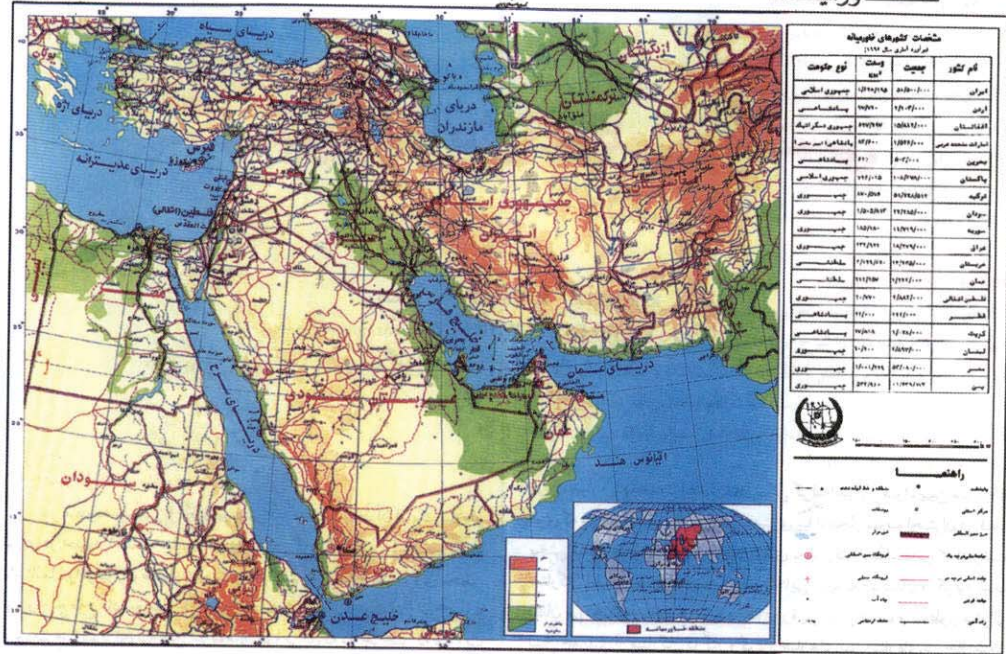
از طرف جنوب یعنی خلیج فارس و دریای عمان نیز ارتباط بین ایران و دنیای خارج امکان‌پذیر است و بیش از هشتاد و پنج درصد واردات و نود و پنج درصد صادرات ایران از طریق خلیج فارس و دریای عمان صورت می‌گیرد. همچنین با فروپاشی شوروی سابق، یک موقعیت برتر ژئوپلیتیکی حاصل شده و ارتباطات اقتصادی آسیای مرکزی با جهان خارج، از طریق ایران و منطقه خلیج فارس مقدور است.

دسترسی به آبهای خلیج فارس و دریای عمان، به همان اندازه که از نظر ارتباطات جهانی بسیار حائز اهمیت است، متقابلاً از نظر آب و هوایی به علت گرم‌ها و رطوبت زیاد تابستانی که گاهی به کمک یكدیگر، هوای غیر قابل تحمل ایجاد می‌نمایند و محیط نامساعدی برای ساکنان در فصل تابستان بوجود می‌آورند.

۲-۲-۲) موقعیت ژئوپلیتیکی ایران

ایران در جنوب غربی آسیا واقع است. آسیای جنوب غربی در حقیقت منطقه واسطه بین سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا است که ایران در این منطقه به نحو شدیدی از حوادث این سه قاره متأثر است. زیرا هر نوع واقعه‌ای که در این قاره‌ها به وقوع بپیوندد و یا روابط سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی بین این سه قاره به صورتی بر ایران تأثیر خواهد گذاشت.

به عنوان مثال در جنگهای اول و دوم جهانی با اینکه ایران اعلان بیطرفی در جنگ کرده بود، ولی در هر دو جنگ، ایران مورد اشغال نظامی قرار گرفت و یا فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، ضمن اینکه خطر یک قدرت بزرگ در شمال ایران را کاهش داد، اما مسائل جدیدی در وضعیت سیاسی و اقتصادی این سه قاره بوجود آورد، که ایران می‌تواند از آن بهره خاصی ببرد. همچنین اهمیت منابع اقتصادی منطقه خلیج فارس و وابستگی شدید آمریکا، اروپا و ژاپن به منابع انرژی این منطقه و علم به اینکه ایران با ثبات‌ترین و قدرتمندترین کشور منطقه است و با داشتن سواحل طولانی ۲۰۲۵ کیلومتری شمال خلیج فارس و در اختیار داشتن جزایر بسیار مهم لارک، قشم، هنگام، جزایر سه گانه ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک و تسلط کامل بر تنگه استراتژیک هرمز، این کشور از یک موقعیت برتر جغرافیایی برخوردار می‌باشد.

حوزه ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی

ایران با این حوزه می‌تواند نقش فعالی داشته باشد و به لحاظ وجود تجانس تاریخی، فرهنگی و دینی، به عنوان یک نیروی مؤثر در منطقه مطرح شود. وجود ذخایر نفت و گاز و ترانزیت آن از ایران می‌تواند علاوه بر منافع اقتصادی برای ایران در تأمین امنیت ملی کشورمان نیز نقش داشته باشد. ایران می‌تواند مانند پلی این کشورها را به جهان خارج مرتبط سازد.

حوزه ژئوپلیتیکی دریای مازندران

اهمیت این حوزه با فروپاشی شوروی سابق افزون گردید. وجود ذخایر عظیم نفتی در این حوزه و حضور بیگانگان تهدیدی به منافع کشورهای این حوزه است. ضروری است تا جمهوری اسلامی ایران ضمن برخورد دقیق و اصولی در این حوزه، برای تعیین رژیم حقوقی دریای خزر با کشورهای همجوار اقدام نماید، و در این رابطه نسبت به تشکیل مناطق دریایی نظامی در استانهای گیلان و مازندران در جهت تأمین مصالح و منافع ملی خود حرکت کند. □

پاورقی:

- ۱) صفوی، سیدیحی: جغرافیای سیاسی - نظامی ایران (۱)، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ۱۳۷۷، ص ۱۵.
- ۲) رزم آراه علی: جغرافیای نظامی ایران (جزایر ایران در خلیج فارس)، تهران، ۱۳۳۰.

و برخورداری از یک حکومت مقتدر با ثبات و یک سرزمین وسیع و یک جمعیت ۶۰ میلیون نفری، می‌تواند بالاترین نقش را در این حوزه ژئوپلیتیکی داشته باشد.

تلاش آمریکانیز در همین رابطه معنا پیدا می‌کند. حضور دهها ناو بیگانه و تشکیل ناوگان پنجم آمریکا حضور آنها در دریای عمان و خلیج فارس و تلاش استکبار جهانی به سرکردگی آمریکا و توطئه‌های رژیم اشغالگر قدس، همواره در جهت ایجاد شکاف بین ایران و کشورهای جنوبی خلیج فارس بوده است.

حوزه ژئوپلیتیکی دریای عمان و اقیانوس هند

ایران در این منطقه با داشتن سواحل مناسب، نسبت به کشورهای دیگر از یک برتری جغرافیایی برخوردار است. خاطر نشان می‌گردد که روابط اقتصادی ایران، پاکستان و هندوستان در صورت عبور لوله گاز ایران از خاک پاکستان به هندوستان، می‌تواند تأثیر سیاسی نیز در این حوزه به نفع ایران داشته باشد.

حوزه ژئوپلیتیکی فلات ایران

مشکلی بین این کشورها وجود ندارد و با استقرار حکومت با ثبات غیر وابسته به قدرتهای استکباری در افغانستان می‌توان بر مبنای سوابق فرهنگی، زبان، دین و تاریخ مشترک این کشورها شکل مناسبی به وجود آورد.